

Jiří Gruntorád: Exilová knižní vydavatelství po roce 1968 jako důležité mezníky české kultury v zahraničí

V referátu se omezím na období po roce 1968, i když exilová vydavatelství existovala dávno před tím, a nebudu se věnovat periodikům. Informace čerpám především z knížky Aleše Zacha *Kniha a český exil 1949-1990*, vydané před patnácti lety, kde je toto téma důkladně a přehledně zpracováno včetně bibliografických záznamů jednotlivých knih.

Bezprostředně po invazi vojsk Varšavské smlouvy odešlo do zahraničí asi 100.000 československých občanů. Rozptýlili se po zemích západní Evropy, někteří odjeli do USA, Kanady, Austrálie či Jižní Afriky. Všude měli možnost potkat české a slovenské exulanty emigrační první po roce 1948 a také jejich noviny, časopisy a knihy. Je celkem jisté, že je tyto tiskoviny nemohly oslovit, měli již za sebou kus života v komunistickém systému. Proto počátkem 70. let vznikají vedle již existujících vydavatelství, jako je Křesťanská akademie v Římě či Společnost pro vědy a umění v New Yorku díky nově příchozím exulantům skutečná knižní nakladatelství s vlastním edičním programem. V roce 1971 vznikla obě nejznámější – 68 Publishers manželů Škvoreckých v Torontu a Index v Kolíně nad Rýnem, které řídil Adolf Müller s Bedřichem Utitzem. Obě nakladatelství prošla složitým vývojem a dočkala se svobodných poměrů v naší zemi. Profil obou nakladatelství se částečně lišil, přesto si do určité míry konkurovala.

Nakladatelství 68 Publishers vydalo v letech 1971 – 1994 asi 220 publikací, některé vícekrát. Rekordního nákladu – přes 9.000 výtisků – dosáhl Tankový prapor Josefa Škvoreckého, který vyšel v pěti vydáních. Nakladatelství mělo asi 2.000 stálých a 1.000 příležitostných abonentů, ani to ho nechránilo od občasných finančních potíží. Mezi kmenové autory patřil vedle Josefa Škvoreckého a Zdeny Salivarové také Milan Kundera a Ota Ulč. V tomto nakladatelství se také poprvé objevilo dílo umlčovaného autora z Československa – v září 1974 zde vyšel román Karla Pecky *Štěpení*. V druhé polovině 70. let a v letech osmdesátých zde publikovali další umlčovaní autoři – Jaromír Hořec, Ludvík Vaculík, Václav Havel, Zdeněk Kalista, Jan Skácel, Jiří Gruša, Ivan Klíma, Alexandr Kliment, Pavel Kohout, Václav Černý a další. Paměti Prokopa Drtiny propašované dramaticky z Československa v roce 1977 zde vyšly až v září 1982. Autor se jejich vydání bohužel nedožil. Dochovala se však zajímavá korespondence Jaroslava Drábka, související s jejich vydáním, která je díky Janu Drábkovi deponována v knihovně Libri prohibiti v Praze spolu s rukopisem Drtinových pamětí.

Nakladatelství Index vydalo v letech 1971 – 1990 asi 170 publikací a mělo asi 400 stálých odběratelů. Část produkce se dařilo pašovat do Československa mimo jiné i ve speciálně upravených automobilech. Vyprávět by o tom mohl třeba Milan Horáček, poslanec německé Strany zelených ve Spolkovém sněmu a v Evropském parlamentu. Levicová orientace nakladatelství ovšem nebyla na překážku tomu, aby zde vyšly např. práce Pavla Tigrida. V roce 1976 tu vyšel román *Vyhnanství* Mojmíra Klánského, v normalizačním Československu zakázaného autora. Následovaly práce Evy Kantůrkové, Jaroslava Seiferta, Jana Trefulky, Milana Šimečky, Lenky Procházkové a dalších, kteří doma nemohli publikovat.

Třetí nakladatelství, vzniklé v roce 1971, bylo CCC Books v Mnichově. Několikrát se transformovalo a stěhovalo, přesto tam vyšlo do jeho zániku v r. 1984 několik desítek titulů českých knih. Na jejich redakci se podíleli Josef Staněk, Jaroslav Kučera, Karel Friedrich a další.

Čtvrté – co do počtu vydaných titulů – největší exilové nakladatelství vzniklo v Curychu zásluhou Antonína Paška. V letech 1973 – 1986 zde vyšlo více než 110 titulů knih. Redaktory byli Jaroslav Strnad, Dagmar Eisnerová a Vladimír Škutina. I zde vyšla řada důležitých knih, mimo jiné třísvazkové vydání Souostroví Gulag od Alexandra Solženicyna a dva svazky Poslední pocty Jožky Pejskara. Doma nepublikující autoři se tu objevují jen výjimečně, zaznamenal jsem knihy Boženy Komárkové a Jaroslava Seiferta.

V roce 1974 založil v norském Oslu Ladislav Řezníček nakladatelství Biblioscandia. Jeho publikace byly vícejazyčné, se zaměřením na propagaci české kultury v norské, anglické, italské a německé jazykové oblasti. Úzce spolupracoval s malířem Janem Kristoforim, který však pracoval i pro jiná exilová nakladatelství.

O rok později založil v Mnichově Daniel Strož nakladatelství Poezie mimo domov – třetí největší počtem vydaných titulů – a zcela výjimečné tím, že více než 90% produkce byla česká poezie. V letech 1975 – 1990 vydal přes 130 titulů a dalších 40 v letech 1990 – 1996, kdy se však jeho zájem přesunul z komunisty zakázaných autorů na autory komunisty podporované. Od roku 1979 se v Poezii mimo domov objevují pravidelně doma zakázaní autoři, počínaje Jaroslavem Seifertem, přes Zdeňka Rotrekla, Oldřicha Mikuláška, Karla Šiktance, Jana Skácela, Jaromíra Šavřdu, Lumíra Čivrného až po Ivana Wernische, Zbyňka Hejdu a Ivana Jirouse. Vyšla zde i všechna významná díla básníků žijících v exilu.

Převážně poezii se věnovala i další vydavatelství, nejdéle nakladatelství Hlas-Voice, kde už od roku 1966 publikoval Josef Toman-Tománek zejména svá díla. Po roce 1990 se vrátil do vlasti a přenesl sem i vydavatelskou činnost. Dále to byla Edice poezie Akt Jaroslava Shillinga ve Švýcarsku, která existovala jen čtyři roky a vydala devět publikací, kalifornské nakladatelství Framar Jiřiny Fuchsové, které vydalo od roku 1975 třináct knižních titulů, a pařížská Edice Revue K, založená Jiřím Kolářem v roce 1981, jenž vydávala výtvarnou literaturu, poezii i prózu ve francouzských překladech i v češtině. Vyšlo zde ke čtyřicítce často velmi výpravných publikací.

Největším vydavatelstvím – co do počtu vydaných titulů – byla už zmíněná Křesťanská akademie, která vydala v Římě v letech 1968-1990 kolem 270 titulů, často ve spolupráci s českým náboženským střediskem Velehrad. Vycházely zde knihy a brožury v několika edičních řadách. Kromě náboženské literatury zde vyšlo množství beletrie, zejména katolických autorů a také několik knih autorů doma umlčovaných, např. Marie Holkové, Klementa Bochořáka, Ivy Kotrlé, Zdeňka Rotrekla, Radima Palouše a dalších. Významná byla také vydavatelská činnost laické katolické organizace Opus bonum. Mezi lety 1974 a 1988 vydala ve Spolkové republice kolem třiceti titulů, včetně domácích autorů Josefa Zvěřiny a Zdeňka Rotrekla.

Nakladatelství ve svobodném světě vznikala i v osmdesátých letech. Hned v roce 1980 založil Karel Jadrný v Mnichově nakladatelství Arkýř, kde vyšlo do roku 1990 kolem dvaceti knih. Byli zde významně zastoupeni i doma zakázaní autoři, např. Václav Černý, Dominik Tatarka a Jindřich Chaloupecký. Aleš Zach Jadrného Arkýř označil za jeden z nejvýznamnějších edičních počínů českého exilu.

Velkým přínosem pro exilové i domácí čtenáře bylo také nakladatelství Rozmluvy, založené Alexandrem Tomským ve Velké Británii v roce 1982. Za osm let stačilo vydat 75 publikací, některé s vynikajícími ilustracemi Jana Brychty. Mezi kmenové autory lze zařadit Ivana

Klímu, Edu Kriseovou a vycházeli tu i další doma umlčení autoři, např. Ladislav Dvořák, Josef Hiršal a Zdeněk Kalista. Vzpomínám si na zmenšené kapesní vydání jeho studie Tvář baroka, kterou jsem četl v kotelně v roce 1985. Těchto knih určených k pašování vyšlo v Rozmluvách několik, dokonce v této úpravě určené čtenářům v Československu vycházela ediční řada poezie Kra.

Nakonec jsem si nechal pozoruhodné dílo Jožky Jelínka, který v Erlangenu velmi obětavě vyráběl na kopírce zmenšené faksimile exilových publikací a dokázal je ve stovkách exemplářů expedovat do komunistického Československa. Za deset let takto „vydal“ kolem třiceti publikací, některé dosti rozsáhlé, např. Pláč koruny české Václava Černého. Knížky edice Kolibřík, jak ji sám nazval, vybavil speciálním poučením, které obsahovalo návod, jak se chovat při policejním výslechu a jistě tak zachránil řadu čtenářů před vězením. Většina exemplářů měla i další výbavu – plastovou lupu, která byla vložena do hřbetu knihy a usnadňovala čtení velmi drobného písma.

Jožka Jelínek byl jako mladý skaut odsouzen k šesti letům vězení. Měl štěstí, že byl rok 1948, o pár let později by dostal doživotí. Do exilu odešel po invazi v r. 1968 a pokračoval v tom, co dělal jako skaut po roce 1948. Stejně jako on odešel po roce 1968 do exilu Daniel Stroj, vydavatel Poezie mimo domov, který se po roce 1989 vrátil do vlasti, vstoupil do KSČM, stal se poslancem za tuto stranu a dostal se až do Evropského parlamentu. Opačnou cestou šel Adolf Müller, zakladatel nakladatelství Index. V padesátých letech byl příslušníkem komunistické rozvědky, po roce 1968 udělal v exilu velký kus práce pro českou kulturu. Jak rozdílné osudy!

Omlouvám se mnoha dalším vydavatelům, jejichž práce dnes nebyla zmíněna, také redaktorům a výtvarníkům, na které se nedostalo a připomínám, že takřka všechny publikace československého exilu najdete v knihovně Libri prohibiti v Praze.